

ЛЮДИНА ДВОХ ЕПОХ: НОТАТКИ ДО 85-ЛІТТЯ ІСТОРИКА РУСЛАНА ПИРОГА

Руслан Якович Пиріг — один із найбільш знаних та авторитетних сучасних вітчизняних учених, який понад півстоліття досліджує минуле України, чверть століття працює у відділі історії Української революції 1917—1921 рр. Інституту історії України НАН України. Особисте знайомство з ювіляром, яке почалося задовго до часів незалежності, а особливо праця пліч-о-пліч протягом останньої чверті століття, дозволили сформувати образ непересічної людини, наділеної великими чеснотами, інтелектуально глибокої, мудрої, демократичної, толерантної, національно свідомої, людяної, безмежно доброї та щедрої. Треба було докласти чимало зусиль, щоб протягом довгого

життя набути, примножити й не розгубити ці чесноти.

Позаду довгий шлях, ущерть наповнений подіями різного гатунку й ваги, більшість із них залишилися в чудовій пам'яті ювіляра. Він усім їм знайшов місце у власних спогадах, які назвав «Життя у лоні двох епох» (2021), маючи на увазі радянську й незалежну Україну. Багатьом людям зрозуміла подібна дихотомія. Хтось так і не зміг знайти себе в нових умовах, ностальгує за часами своєї молодості, коли життя не вимагало особливої відповідальності, яку брала на себе держава. Це не про Руслана Яковича. Він успішно реалізувався в обох епохах, ставши своєрідним маркером, за яким можна вивчати їх обидві.

Цитування: Верстюк В. Людина двох епох: нотатки до 85-ліття історика Руслана Пиріга. *Український історичний журнал*. 2026. № 3 (588). С. 234—239.

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Народився ювіляр у Львові 16 червня 1941 р., за тиждень до початку німецько-радянської війни, дитинство провів на Полтавщині, у Супротивній Балці, на батьківщині мами. Втраченого на війні батька замінив йому дід Павло, учасник російсько-японської та Першої світової війн, людина не високої освіти, але глибокої природної мудрості. Дід був українським селянином, нащадком козацького роду з усіма притаманними такому типу людей чеснотами й недоліками, заклопотаним власним господарством, відповідальністю за дружину, дітей і внуків. Таким він залишився у вдячній і теплій пам'яті Руслана. Своєю українськістю вчений багато в чому завдячує дитинству та юності, проведеним у Супротивній Балці та навколишніх селах Новосанжарського району. З великою теплотою він згадує село й сільчан, з якими підтримує тісні зв'язки. Руслан Пиріг удостоєний звання почесного громадянина села. Часом гартування характеру стала й служба у повітряно-десантних військах (1961—1964).

Вступ до історичного факультету Харківського державного університету різко змінив його життя: він потрапив у місто-мільйонник, але не розгубився, досить швидко й ефективно проявив свої природні лідерські задатки. Засвоєна зі школи настанова, що син вчительки не має права бути не відмінником, працювала і в університеті: за п'ять років студент став аспірантом, комсомольським і партійним працівником. Робота над кандидатською дисертацією тісно пов'язала його із сюжетами революційної доби. Сьогодні може здатися, що тема компартійного будівництва була тривіальною, дисертабельною. Однак це було не зовсім так: на шляху її реалізації було чимало небезпечних у ті часи підводних каменів, наприклад, боротьба між «правими» й «лівими» в КП(б)У.

Тоді, у середині 70-х років, тема виглядала дразливо й небезпечно, бо не мала узгодженої оцінки в історико-партійному середовищі, тогочасні історики партії не дуже толерували і «правих», і «лівих». Дисертанту вдалося успішно розв'язати цю проблему і в 1976 р. він достроково захистив кандидатську дисертацію. З того часу буремні події революції стали центром його уваги, але вже тоді молодий учений зрозумів, що історія — справа не проста, вона вимагає ґрунтовного знання джерел, історіографії, методології, тонкого відчуття політичної кон'юнктури та врахування людського фактора.

Робота у відділі науки й навчальних закладів ЦК КПУ на багато років відірвала науковця від дослідницької праці, але суттєво розширила науково-організаційні горизонти. Сам Руслан Якович називає період роботи в ЦК КПУ вагомим і позитивним вишколом. Робота інструктора, консультанта, потім завідувача сектору дозволили досконало ознайомитися з функціонуванням структур республіканської влади, її методами, залежністю від Москви, відчутти дразливість національної проблеми у функціонуванні вищої освіти й науки в Україні, а також набути вміння комунікації з керівниками українських вишів, академічних наукових установ, зокрема й Інституту історії АН УРСР. З тодішнім директором Інституту академіком Ю.Ю. Кондуфором їх багато років пов'язували добрі стосунки та спільна альма-матер — історичний факультет Харківського університету.

У відділі ЦК важливою частиною роботи Руслана Яковича стало написання різноманітних аналітичних матеріалів, доповідних записок, проектів резолюцій,

вігальних статей, некрологів. Він часто публікувався в республіканській пресі. Це була важка, але добра школа, яка не тільки відточила перо, але й загострила аналітичне мислення, розвинула методику наукової праці. До службових обов'язків Р.Я. Пирога належала архівна справа. Як згадує ювіляр, роки «кураторства» дозволили вивчити загальний стан архівної справи, зрозуміти її основні «больові» проблеми, заглибитися у зміст архівних фондів, познайомитися з керівниками галузі. Усе це згодом створило ґрунтовні науково-методичні й управлінські підстави для фахового керівництва Головархівом і Держкомархівом України (1998—2002).

Горбачовська перебудова внесла суттєві зміни у громадсько-політичне життя, поставила питання про монополію влади комуністичної партії. Наприкінці 1980-х рр. завершилася майже 20-річна епоха В. Щербицького. У ЦК КПУ відбулася перестановка кадрів і реорганізація. У результаті в червні 1989 р. Р. Пирога призначили заступником директора Інституту історії партії при ЦК КП України — завідувачем Архіву ЦК. Процеси демократизації різко вплинули на історичну науку, пересичене й перевтомлене ідеологічними догмами суспільство вимагало правди про минуле. Особливого звучання в Україні набрала тема голоду 1932—1933 рр. Праці комісії Конгресу США, вихід книги Р. Конквеста «Жнива скорботи» зробили неможливим подальше приховування правди про трагедію. Новому завідувачу Архіву ЦК випало очолити пошук і впорядкування партійних документів, пов'язаних з голодом. У результаті в 1990 р. з'явився збірник «Голод 1932—1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів». Це було перше в Україні фундаментальне зібрання, у якому 248 архівних документів розповідали про одну з найтрагічніших сторінок української історії. Видання вийшло не без інтриг, довгих дискусій, припинення поліграфічного процесу та скорочення накладу, однак воно відбулося та сприяло прориву в усвідомленні причин, перебігу й масштабів Голодомору, стало початком його археографічної фіксації. У 2007 р. Руслан Якович повернувся до теми, упорядкувавши 681 документ у новий збірник — «Голодомор 1932—1933 років в Україні. Документи і матеріали».

Після проголошення незалежності України й заборони компартії постала нова проблема: що робити з партійними архівами, як їх об'єднати з державною архівною службою. Завдання було не з легких, але Р.Я. Пиріг зміг знайти рішення. Під його керівництвом Архів ЦК КПУ був реорганізований у Центральний державний архів громадських об'єднань та став науково-методичним центром складного процесу інтегрування фондів компартійних архівних установ до державної архівної системи.

Влітку 1988 р. до рук Р.Я. Пирога потрапила архівно-слідча справа М. Грушевського, де були зібрані документи таємного нагляду енкаведистів за видатним істориком в останні 10 років його життя. Як він сам згадує, читання багатотомної справи стало для нього приголомшливим відкриттям і часом переосмислення комуністичної ідеології та реалій життя. Прийшовши на роботу до партархіву, він почав послідовно досліджувати життя та діяльність М.С. Грушевського. Службове становище відкрило для нього небачені раніше історичні горизонти й можливості їх осягнення.

На зламі 1980—1990-х рр., коли розпочався драматичний і болісний процес перебудови в історичній науці, формування новітньої української історіогра-

фії, Р.Я. Пиріг заявив про себе як один із перших вітчизняних грушевськознавців. У 1989 р. він опублікував у «Літературній Україні» невідомий на той час лист М. Грушевського, а вже в 1991 р. «Український історичний журнал» у кількох номерах надрукував цикл статей «М.С. Грушевський між історією і політикою (1924—1934 рр.)», які були написані завдяки детальному вивченню архівних і газетних джерел. І сьогодні цей нарис пам'ятається як один із кращих матеріалів «Українського історичного журналу» того часу. У 1993 р. вийшла монографія «Життя Михайла Грушевського: останнє десятиліття (1924—1934)». Наступного року Р.Я. Пиріг захистив докторську дисертацію на тему: «Життя і діяльність М.С. Грушевського в контексті політичної боротьби в Україні (1920—1930-ті рр.)». Це була перша у вітчизняній історіографії докторська дисертація з грушевськознавства. Не могу не пригадати нашу спільну працю над посібником «М.С. Грушевський. Коротка хроніка життя і діяльності», який вийшов у 1996 р. Наступного року світ побачив збірник документів та матеріалів «Михайло Грушевський: між історією та політикою (1920—1930-ті роки)», керівником групи упорядників якого був Р.Я. Пиріг. Тема М. Грушевського, значно розширена у своїх хронологічних рамках, до цього часу залишається одним із пріоритетів ученого.

Переді мною на робочому столі лежить біографічний нарис «Михайло Грушевський» Ця груба книжка майже на 600 сторінок, видана у 2016 р., спільна праця Р.Я. Пирога та В.В. Тельвака, підготовлена до 150-річчя від дня народження М. Грушевського. Книга — широке полотно, на тлі якого простежено життя видатного історика, громадсько-політичного та державного діяча на зламі епох: завершення «довгого» ХІХ ст. та першої третини «короткого», але бурхливого ХХ т. Автори детально подають подієву сторону біографії, роблять екскурс в історію роду, відтворюють процес формування молодої особистості, студентські роки, розглядають два десятиліття, проведені у Львові, аналізують інтелектуальну складову біографії, формування великого вченого й організатора науки. Звичайно, мене найбільше цікавила та частина книги, яка присвячена буремним рокам революції та творення Української Народної Республіки. Читання показує, наскільки глибоко й детально Р.Я. Пиріг, а саме він був автором цього тексту, вивчив анатомію революції, взаємодію її головних рушійних сил, роль Центральної Ради й особисто М. Грушевського в розгортанні українського національно-визвольного руху, формуванні тієї політичної стратегії, яка привела до проголошення УНР. Очоливши Центральну Раду, М. Грушевський взяв на себе функції ідеолога (гасло національно-територіальної автономії) та організатора, який прагнув об'єднати в Раді доволі різні українські політичні сили, включно з національними меншинами. Р.Я. Пиріг уміло показує, як М. Грушевський «диригував» українським політичним оркестром, намагаючись не перетинати «червоні лінії» у відносинах із Тимчасовим урядом, не визначившись своєчасно у ставленні до більшовиків, а згодом не знайшовши спільної мови з представниками німецького Oberkommando. Автор уникає і похвальних, і різко негативних характеристик М. Грушевського-політика, тут він напрочуд лаконічний: «[...] був якщо й не досить харизматичним, то незаперечним лідером та ідеологом українського національно-демократичного руху»,

очевидно залишаючи читачеві винести остаточний вердикт про роль Михайла Сергійовича в першому році революції. Отже, для Р.Я. Пирога та його співавтора, М. Грушевський — не об'єкт глорифікації, а постать, через яку відкривається чудова можливість для інтерпретації новітньої історії України аж до сьогодення.

Р.Я. Пирого належить цікаве спостереження щодо швидкого повернення М. Грушевського в сучасну українську історичну пам'ять. Він вважає, що це було детерміновано збігом кількох причин, а далі процитує: «По-перше, утвердження незалежності України вимагало обґрунтування ідейно-політичних засад новітнього державо- і націєтворення. По-друге, постать М. Грушевського імпонувала не тільки національно орієнтованому сегменту українського політикуму. Він влаштував і фактично керівну посткомуністичну еліту. По-третє, становлення в Україні інституту президентства вимагало опори на певну історичну традицію. Адже ні суто парламентська УНР, ні гетьманат П. Скоропадського не вписувалися у схему новітньої державної конструкції. Тому так легко було реанімовано легенду про М. Грушевського — президента України. По-четверте, процес переосмислення нашого минулого, пошук адекватної потребам трансформації суспільства парадигми української історії відводив Грушевському роль чільної постаті в національній історіографії. Підручники середньої та вищої школи стали важливим інструментом його імплементації у свідомість молодого покоління». Відзнакою внеску вченого в розвиток грушевськознавства, можливо трохи запізнілого, стало присудження йому у 2021 р. за цикл праць, присвячених видатному історичному, політичному та державному діячеві, премії НАН України імені М. Грушевського.

Чи не найдискусійнішою та найбільш досліджуваною серед чималого переліку тем революції є проблематика гетьманату П. Скоропадського — одним з її авторитетних дослідників є Р.Я. Пиріг. Інтерес до постаті П. Скоропадського виник у вченого ще на початку 1990-х рр. майже одночасно із зацікавленістю М. Грушевським. 1992 року «Український історичний журнал» опублікував чималу за обсягом статтю Р.Я. Пирога та Ф.М. Проданюка «Павло Скоропадський: штрихи до політичного портрету». Стаття стала поштовхом до глибинного вивчення теми й лише за останні 15 років світ побачили ґрунтовні праці: «Гетьманат Павла Скоропадського між Німеччиною і Росією» (2008), «Українська гетьманська держава 1918 року: Історичні нариси» (2011), «Діяльність урядів гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір» (2016), «Відносини України і Центральних держав: нетипова окупація 1918 року» (2018), «Земельна реформа Павла Скоропадського: історичні нариси, документи й матеріали» (2025, у співавторстві з Р. Тимченком), а у видавництві знаходиться ще одна монографія, присвячена життю Федора Лизогуба, голови Ради Міністрів Української Держави у травні — листопаді 1918 р. Додамо до цього солідного переліку десятки статей, опублікованих у науковій періодиці, збірниках статей, енциклопедіях, розділи в узагальнювальних працях та уявимо масштаб наукової заглибленості дослідника в тему гетьманату. Цей доробок широко відомий, активно використовується в сучасній українській історіографії, монографії неодноразово рецензувалися, тому немає потреби аж надто широко його презентувати.

Зверну увагу на найважливіше, що вдалося, на мою думку, зробити історик у вивченні проблеми. Передусім, ґрунтовний аналіз форми й сутності державно-політичної моделі гетьманату, його вузької соціальної бази, високого ступеня залежності від німецької окупаційної адміністрації, що очевидно стало однією з головних причин поразки. По-друге, наповнення теми величезним джерельним матеріалом. Можливо, не буду оригінальним, коли наголошу на принципово важливій для історика емпіричній складовій дослідження. Просто важко уявити Р.Я. Пирого постмодерністом, проте легко про нього писати як про блискучого знавця джерел. Науковець беззаперечно належить до істориків-нарративістів, тих, хто ставить історичну оповідь, оперту на ґрунтовний джерельний матеріал, у центр наукової праці. Звідси його особливе ставлення до джерел, збирання фактичного матеріалу. Напевне тут дався взнаки досвід архівіста, досконале знання архівної справи, багаторічна робота з документами, їх накопичення в домашньому архіві, що, безперечно, допомогло створити останніми роками кілька цінних монографічних праць. Доречно буде нагадати ще про одне масштабне видання, до якого як керівник колективу упорядників долучився Руслан Якович: двотомник «Українська Держава (квітень — грудень 1918 року). Документи і матеріали», виданий у 2015 р.

По-третє, безумовним пріоритетом історика є жанр біографістики. Окрім згаданих біографій М. Грушевського, П. Скоропадського, Ф. Лизогуба, для «Енциклопедії історії Української революції» вчений створив біографії всіх гетьманських міністрів, німецьких високопосадовців (військових і дипломатів), які в 1918 р. перебували в Україні. Ця праця вимагала професійних навичок, досконалого знання історіографії, у т. ч. німецькомовної, наполегливості в пошуку розпорошених джерел, яких помітно обмаль, вивчення родоводів, встановлення точних дат тощо. Не можна не згадати про участь Р.Я. Пирого у великих колективних проектах, які здійснював і здійснює Інститут історії України: десятитомна «Енциклопедія історії України», двотомник «Нариси історії Української революції 1917—1921 років» (2011—2012), «Україна: Політична історія: ХХ — початок ХХІ століття» (2007), п'ятитомна «Історія державної служби в Україні» (2009), «Історія українського парламентаризму» (2010), «Україна й українці в постімперську добу (1917—1939)» (2021), що переконливо свідчить про масштаб вченого.

При всій відданості професії історика, зануреності в епоху столітньої давнини Руслан Якович не справляє враження людини, відірваної від сьогодення, навпаки, він завжди в курсі політичних новин, суспільних настроїв, заряджений позитивною енергією, вірою в майбутнє України. Безумовно, своїми успіхами Руслан Якович завдячує піклуванню і любові дружини Олександри Андріївни, з якою вони разом понад півстоліття. Хочеться побажати ювіляру доброго здоров'я, залишатися якомога довше у професії, ставити перед собою нові завдання, а нас, колег і читачів, радувати новими книжками!

Надійшла / Received 12.03.2026

Владислав ВЕРСТЮК (Київ)
Vladyslav VERSTIUK (Kyiv)